

Boros János

Béke és háború

Az 1990. évvel kezdődően a békésnek és hosszúnak remélt huszonegyedik század éppen 2001. szeptember 11-én omlott össze, legalábbis mint olyan, amelyet hosszú, békés korszakként remélhattünk. Kisebb helyszíneken a békésnek remélt 21. század el sem kezdődött, akár Marosvásárhelyre, akár a délszláv háborúra gondolunk. A New Yorkba becsapódó repülőgépbomba által elindított, a jövődőt megpecsételő folyamatok kellős közepén lehetetlen megmondani, hogy valójában mi is történik, és hova vezetnek napjaink eseményei. Helyi háborúk pusztítottak és pusztítanak, és ha ez nem elég, a természet is lecsapott egy szűnni nem akaró világjárvánnyal. És visszaütött az éghajlatváltozással. A vírustámadás és az éghajlatváltozás ellen a tudomány és a megváltoztatott szokások, azaz a kidolgozott érzésérő eszközökkel kell felvennünk a harcot. A háború ellen és a béke érdekében is racionalitással léphetünk fel. A természet reakcióiban és a háborúban közös, hogy irracionálisak, érzékelhetetlenek. Mindkettő oksági folyamatok szolgája, és így mindkettő alávethető az emberi észnek. Ha van valami, amivel megakadályozhatjuk eluralkodásukat, akkor az egyedül az emberiségnek azon képessége és ereje, ami által az ember ember: az ész, a racionalitás. Ez a képességünk az, amivel az oksági folyamatokat mederbe tudjuk terelni. Tanulmányomban azt a kérdést teszem föl, hogy hasonlóan ahhoz, ahogyan a természet ránk nézve káros reakciói ellen a természettudomány biztosítja a szükséges fogalmi készletet, vajon a háború ellen és a hosszú távú béke érdekében milyen tudomány képes a megfelelő fogalmi készletet, gondolkodásmódot és az ebből következő átfogó cselekvési stratégiát biztosítani, és mi lehet mindebben a művészet szerepe?

Válságok

Felsorolni is nehéz az emberiségre zúduló veszélyeket, amelyek szó szerint fennmaradását veszélyeztetik: klímaváltozás, helyi háborúk, migráció, Covid-19, orosz-ukrán háború...

Az 1989 utáni évtizedben a legtöbb válság elképzelhetetlen volt. Habár a délszláv háború a maga szörnyű tombolásával és a marosvásárhelyi atrocitások hamar felhívták a figyelmet, hogy mire képes az ember, még akkor is, ha megkapja a szabadságot és a demokráciát.

Jean-Francois Lyotard 1979-ben adta ki *La condition postmoderne* művét. Nagy hatású írás, felborzolta a kedélyeket, a posztmodern kifejezés azóta is közzsajon forog. Ám ha ma olvassuk, inkább egyfajta tanácsstalanság, tétova tájékozódási próbálkozás tűnhet szemünkbe. Mi lesz most? Merre tovább? Lesz még valami újdonság? Mindenki keresse a maga újdonságát, kéretik az egyéneket békén hagyni, hogy saját céljait kövesse. A nagy elbeszélések vége, az individuumok mesélik szabadon saját történeteiket, habár a posztmodern elbeszélés és a kis elbeszélések általános bátorítása is nagy elbeszélés – vethetnénk ellene.

A posztmodern tudás, állítja Lyotard „finomítja a különbözőségek iránti érzékenységünket és megerősíti képességünket, hogy az összemérhetetlent támogassuk. Értelmét nem a szakemberek homológiájában, hanem a feltalálók paralogiájában találja meg.”¹

Lyotard tévedett, hogy nem tett különbséget a magán- és a közösségi, publikus vagy politikai szféra közt, ahogy ezt az amerikai gondolkodók már régen megtették. Pedig ezzel a megkülönböztetéssel számos paradoxont elkerülhetett volna.

Tételének megértéséhez még egy meghatározást figyelembe kell vennünk: „«poszt-modern» a metaelbeszélésekkel szembeni hitetlenség”.²

Ismert kritika, hogy e hitetlenség narratívája maga is metaelbeszélés.

Francis Fukuyama pedig éppen tíz évvel Lyotard könyve után, 1989-ben írja a maga metaelbeszélését, mondván, „cikkek áradata szól [...] a tényről, hogy a világ számos régiójában kitörni látszik a »béke«”.³ „Lehet, hogy annak vagyunk tanúi, [...] hogy a történelem mint olyan véget ér. Ez az emberiség ideológiai fejlődésének végpontja és a nyugati liberális demokrácia, mint az emberi kormányzás végső formájának egyetemessé válása.”⁴ Tegyük hozzá, Hegel 1806-ra datálta a történelem végét Napóleon Jénánál aratott győzelme alkalmával.

„A történelem végén létrejövő állam annyiban liberális, amennyiben elismeri és jogrendszere révén védi az ember egyetemes szabadságjogát, és annyiban demokratikus, amennyiben csak a kormányzottak beleegyezésével létezik”⁵ – állítja Fukuyama. Az ember egyetemes szabadságjoga a demokrácia feltétele, csak az egyén szabadságára alapozott demokrácia van. Miután a szabadságot a demokrácia minden egyes sejtjében hordozza, teljesen fölösleges a szabad, azaz liberális címkével ellátni. Elsősorban azért, mert ezzel a kifejezéssel politikai pártok visszaélnek, Kelet-Európában a legtöbb bolsevik utódpart sietve liberálisnak keresztelte magát a rendszer-váltás után. Ezáltal előállt az a paradox és Európa nyugati felén nem is értelmezhető helyzet, hogy a valódi demokrácia az „illiberális” demokrácia Kelet-Európában, hiszen ez annyit jelent, „ilbolsevik”, azaz nem bolsevik és annak nem is utódja. Ebből adódik számos nyugati médium értelmetlen fecsegése Magyarország vagy Kelet-Európa úgynevezett demokráciadeficitjéről. Ezekben az országokban illiberális az, aki nem akarja, hogy az egykori bolsevikok uralkodjanak fölöttük, immár a demokrácia báránybőrébe bújva.

„Ha azt mondjuk, hogy a történelem 1806-ban véget ért, az azt jelenti, hogy az emberiség ideológiai fejlődése a francia vagy az amerikai forradalom eszméivel ért véget: bár a valóságban egyes rezsimek talán nem valósították meg teljes mértékben ezeket az eszméket, elméleti igazságuk abszolút, és nem lehetett rajta javítani.”⁶

---

1 LYOTARD, Jean-François: *La condition postmoderne*. Paris, Minuit, 1979, 8–9. „Le savoir postmoderne ... raffine notre sensibilité aux différences et renforce notre capacité de supporter l'incommensurable. Lui-même ne trouve pas sa raison dans l'homologie des experts, mais dans la paralogie des inventeurs.”

2 LYOTARD: *i. m.* (1979), 7. „on tient 'postmoderne' l'incrédulité à l'égard des métaréçits.”

3 FUKUYAMA, Francis: *The End of History? = The National Interest*, Summer 1989, 3.

4 FUKUYAMA: *i. m.* (1989), 4.

5 Uo., 5.

6 Uo., 8.

Fukuyama szerint elsősorban a tudat és az eszmék irányítják a történelmet, és elérkezvén, felismervén a legjobb eszméket, a történelem mint eszmefejlődés végére értünk. Fukuyama későbbi átokfutása és a magyar politika megtámadása az amerikai neveléséből adódó „naivitásából” adódik. Azt hiszi, hogy amit a kelet-európai „liberális” politikusok mondanak, az „úgy van”. Holott a posztbolszevikok ott folytatják, ahol 1989-ben abbahagyták: a feketét fehérnek nevezik, magukat pedig liberálisnak. Fukuyama a politikai igazmondást feltételezi, ahogy az amerikai college-ban tanították neki, azt, hogy a címkék vagy a szavak szemantikai tartalma és referáltja egybeesik és nem éppen egymás ellentéte.

Minden elbeszélésünk metaelbeszélés, amennyiben az elbeszélés tárgya fölött vagy azon kívül van. Minden elbeszélésünkben összefüggéseket, kapcsolatokat keresünk. A magánjellegű, vagyis egyéni szabadság biztosítása szintén csak egy metaelbeszélésre alapozott jogrendszerben lehetséges, ahogy a történelem végéről is csak úgy tudunk beszélni, ha feltételezzük, beszédünk kívül áll a történelmen, legalábbis azon, amelyre referálunk. Ráadásul a magánélet is tele van nagy elbeszélésekkel, minden egyes emberi élet is az, és mindenki abban az elbeszélésben hisz, amelyik számára plauzibilisen ír le vagy alkot meg egy feltételezett valóságot. A metaelbeszélést tagadónak egy elbeszélésben egészen biztos, hogy hinnie kell abban, hogy egyben sem hisz. Ám hinnie kell még egy másikban is, hogy intencionális meta nélküli elbeszélőként egy olyan jogrendszer, metaelbeszélés keretei közt él, amely lehetővé teszi, hogy azon gondolkodjon, nincs szükség metaelbeszélésre. Mihelyt nem védi egy átfogó jogrendszer, igen hamar megtapasztalhatja, hogy össze kell fognia másokkal, jogi metaelbeszélést kell alkotnia, hogy megvédje saját világát, melyben aztán tagadhatja a metaelbeszélést.

A metaelbeszélés tagadása struktúrájában hasonló ahhoz a tévedéshez, amely a marxizmus egészére jellemző: nem törődnek a tényekkel, kontrafaktuálisak, nem deskriptívek, normáik pedig azért nem alkalmasak cselekvési elvekként, mert belső ellentmondást hordoznak. Márpedig ellentmondásra és kontrafaktuális világképre nem lehet cselekvést, politikát építeni. Olyan lenne az ellentmondásra alapozott cselekvés, hogy azt mondanám valakinek, ugyanabban az időben, ugyanazzal a mozdulattal álljon föl és üljön le. Tényellentétes állítás pedig, amikor például azt mondom, hogy nappal van, közben az éjszaka kellős közepén járunk, vagy hogy felhőtlen kék ég van fölöttünk, miközben hatalmas eső zuhog ránk, és az orrunkig sem látunk.

Lytotard követi az amerikai demokrácia megalapozóinak véleményét, mely szerint a publikus közegnek, a nyilvánosságnak, a jognak csak az egyéni szabadságot kell biztosítani, ennyiben az összemérhetetlenség támogatása a demokrácia megalkotó jogának összetevője. De a polgártól fölösleges többet várni annál, mint hogy formálisan elfogadja mások szabadságát. Ez egyben azt is jelenti, hogy ne törődjön velük, hiszen ha összemérhetetlenek a szabadságból folyó magánjellegű cselekedetek, akkor nem kell törekedni azok kölcsönös megértésére, hiszen hiányzik hozzá az egyeseknek a szükséges fogalmi háló vagy paradigma. De a törődés visszautasítása csak részleges lehet: mindenkinek szüksége van rá, hogy az állam megvédje az országon kívüli ellenségektől és belső ellenségei fizikai támadásától.

Amikor Lyotard művét írta, a Nyugat soha nem látott jólét, szabadság, felszabadultság közepette élt, úgy tűnt, a szovjet blokkot sikerült pacifikálni, katonailag nem volt

már igazán fenyegető, a keletiek is a nyugati jólétre és szabadságra vágytak. Személyi számítógépek még nem voltak, de az Apple Macintosh, az első grafikus ikonfelülettel működő személyi számítógép öt évvel később, 1984-ben jelent meg. Orwell-év volt, hiszen az angol szerző ekkorra jósolta a társadalom fölötti totális állami ellenőrzés eluralkodását. Ötvenként nagy bejelentés: Lyotard – posztmodern korszak előtt átlunk (1979), Orwell jóslata és Apple Macintosh – a tudás és a kommunikáció forradalma (1984), Fukuyama – a történelemnek vége (1989).

A nyugati nagyvárosoknak az 1980-as évek elején mindenhol a fenyegető 1984-es dátum volt látható falfirkákon, hogy aztán az év elérkezével januárban megjelenjen az a komputer, amely – és főként utódai – ténylegesen forradalmasított mindent, ami velünk kapcsolatos: a kommunikációt, a technológiát, a munkát, a gyógyítást, az oktatást, a szabadidőt, az életérzést, a nyaralást, a családi és közösségi életet.

De sokáig úgy tűnt, nem úgy módosították, ahogy Orwell jósolta. Mindenki hitt abban, hogy a számítógépek majd segítik az önálló, felelős gondolkodást, a tudomány fejlődését, az adminisztráció egyszerűsödését és optimalizálását, a komputerek elterjedése a demokrácia világméretű győzelméhez vezet. Az 1990-es évek elején elterjedő internetről még inkább ezt várták.

Az emberiség boldog, békés jövő hajnalán képzelte magát. A tudás, a művészet, a munka, a szórakozás, a hétköznapi és hivatalos ügyek intézése mind egy kattintásra lesz tőlünk. Az állami határok, a földterület birtoklása jelentőségét veszti, a kultúra egységes lesz, a műveltebb nagyközönség ugyanazokat a regényeket, verseket, zenét, műalkotásokat fogja élvezni, a szélesebb publikum ugyanazokat a filmeket, könnyűzenét fogja fogyasztani. Hasonló helyeken nyaralnak. Mindenki bárhol lehet és akár milyen információhoz hozzáférhet. A nyelvenként, zenénként exkluzív népi kultúrák fölé, azt kiegészítve univerzális kultúra lép, amelynek fő motorjai a közös nyelv (angol), a mindenki által nézett filmek, a világirodalom, az egyetemes klasszikus és popzene és a magas kultúra megannyi ága. Értelmét veszti a területekért folytatott háborúk. A felgyorsult kommunikáció és közlekedés, karöltve az információ szabadságával és teljes hozzáférhetőségével, az emberek kölcsönös megértését, toleranciáját fogja támogatni, a világméretű demokrácia beköszöntöte küszöbén vagyunk.

Bár történelmi tapasztalat alapján érzékelték a lehetséges veszélyeket, de túlsúlyba jutott az optimizmus. 1989-ben úgy tűnt, töretlen fejlődés indulhat, a kelet-európai országok felszabadultak, remélni lehetett, hogy a tudatok is felszabadulnak az ideológia nyomása alól. Ugyanakkor figyelmeztető jel volt, hogy alig fellélegezve az egypárti politika és az ideológia fullasztó légköre után, 1990 márciusában Marosvásárhely utcáin románok támadtak a magyar tüntetőkre, a zavargásoknak öt halálos áldozata volt. 1991-ben megindult Jugoszlávia szétesése és az etnikai motivációjú balkán belháború, amely népiirtásokba torkollott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a kommunista uralom megakadályozva a nyílt és szabad kommunikációt, a független és egyéni gondolkodás kialakulását, valójában konzerválta és belső feszültségében felerősítette a 19–20. században felgerjesztett nemzeti vagy inkább etnikai érzéseket, melyek a régiót destabilizálták. Egyben az is kézenfekvően megmutatkozott, hogy a franciaországi és amerikai politikai gondolkodók képtelenek megérteni a kelet-európai viszonyokat.

Lyotard és Fukuyama tételeire Kelet-Európa káosszal, tömeggyilkosságokkal, helyi terrorral válaszolt. Mint ahogy Szaddám Huszein Kuvait elleni támadása és a Sivatagi

Viharnak (Desert Storm) nevezett első iraki invázió (1990. augusztus 2. – 1991. január 17.) elindította a közel-keleti háborúk sorozatát, melynek egyik következménye lett az Európa felé irányuló migráció, ami később, a 2015. évtől kezdve lendületet adott az Afrika felől Európába nyomuló tömegeknek. A kontinenseken átívelő népvándorlás veszélyét először a 2010-es évek elején jelezték kutatók, Európában azonban senki nem tekintette ezt lehetségesnek.

Mindehhez hozzájött a drámaivá váló klímaváltozás, amely összefogást, tudatos környezetpolitikát követelne az emberiségtől, amennyiben meg akarja őrizni bolygója élhetőségét. Vezető fenntarthatósági kutatók ugyanakkor ma már azt állítják, hogy késő van, nem tudjuk megállítani a klímaváltozásból és a nyersanyagok pazarlásából eredő civilizációs összeomlást.⁷

Következett a Covid támadása 2019-ben. Az imperiális ideológiák alóli felszabadulás képtelensége, a kialakuló helyi háborúk, a migráció, a világhárvány, az éghajlatváltozás, a nyersanyagkészletek és a talaj tápanyagtartalmának kimerülése mind-mind olyan körülmények, amelyekre adandó válaszok nemcsak a kormányok, hanem az egyének szintjén is megjelennek.

És ha mindez nem elég, 2022. február 24. napján Oroszország megtámadta Ukrajnát, és újra meg újra atomcsapásokkal fenyegetőzik. Fukuyama szerint tudjuk, mi a legjobb társadalmi forma, ám ez nem jelenti minden további nélkül azt, hogy tisztán meg is valósítjuk. Amikor a Szovjetunió összeomlott, feltette a talányos kérdést, amelyre ma már tudjuk a választ: „Ahhoz, hogy a Szovjetunióban Gorbacsov bontó munkája után helyreálljon a hatalom, annak valamilyen új és erőteljes ideológián kell alapulnia, amely még nem jelent meg a horizonton.”⁸ Az eszmék tárházában nem volt sok, ami rendelkezésre állt volna. Ha nincs bolsevizmus, az ideológiamentes és formális demokrácia absztrakt, alkotmányt és önkéntesen vállalt szigorú jogalkalmazást követelő rendjéhez nem volt meg a kellő iskolázottság és civilizáltság, mi más maradhatott volna, mint a Nagy-Oroszország és az orosz nacionalizmus valójában idejétmúlt, de szörnyű mozgósításra képes monstruózus álma.

A katasztrófák közös jegye, hogy irracionálisak, nem észszerűek, miközben felszámolásuk vagy megoldásuk csak az ész, a racionalitás segítségével lehetséges.

De térjünk még vissza azokra a reményekre, amelyek a 90-es évek elején megvoltak! A számítógépek, az internet nem állami kézben volt, mindenki felhőtlen jókedvvel vagy szakmai-életrajzi szükségszerűségektől vezérelve adta át magát a szabad kommunikációnak. Amitől Orwell félt, hogy az állam megfigyeli polgárait és azoknak rejtegetni kell adataikat, visszajára fordult. A szociális médiában a polgárok önként, örömmel, felszabadultan tárják fel életüket a nagy nyilvánosságnak. A demokratikus államok lényegükből következően nem éltek vissza a nagy adathalmazzal, mert a törvény védi a másokat nem fenyegető magánéletet. Ez a demokrácia alapelve: a polgár

⁷ A fenntarthatóság kutatója, a veszprémi egyetem rektora, Gelencsér András azt állítja, „Már nem tudjuk visszafordítani ezeket a folyamatokat, a civilizációnk néhány évtizeden belül összeomlik.” BALAVÁNY György: *„Már nem tudjuk visszafordítani ezeket a folyamatokat, a civilizációnk néhány évtizeden belül összeomlik.”* <https://24.hu/belfold/2022/06/10/nyersanyagok-globalis-krizis-klimavaltozas-gelencser-andras-interju/> (utolsó letöltés: 2024. 07. 22.)

⁸ Uo., 14.

- hiszen az ő akaratából és támogatásával áll fön az egyetlen elfogadható kormányzati forma. Ebből adódik az államtól való félelem hiánya: az államot a polgárok hozzák létre, önmagától pedig általában nem fél senki. Így a polgárok örömteli adatszolgáltatással kiadják magukat a szociális médiában, hiszen nincs kitől félniük. Am adataikkal az adatbiztonságot garantáló állam Orwell félelmével ellentétben, nem él vissza, hanem védi azokat. Am kérdés, hogy mi történik adataikkal, ha azt saját polgártársaiknak és a nagy informatikai cégeknek szolgáltatják ki. A magáncégek is polgártársak gyülekezete! Ők használják fel reklám- és manipulációs célból az életmódjukat, érdeklődésüket, vágyaikat, hiteiket, cselekedeteiket boldogan kiterető emberek adatait, és az államnak kell a polgárokat megvédeni, ahogy ezt példázza a Facebook alapítójának, Mark Zuckerbergnek a szenátusi meghallgatása. Amerikában és a fejlett Nyugat-Európában Orwellt megfordította a demokrácia társadalmi-politikai valósága. Az embereknek nem a demokratikus államtól, hanem egymástól kell félniük. Továbbá attól, hogy a nyílt és szabadságra épülő állam nem elég erős, hogy megvédje állampolgárainak szabadságát. A demokratikus állam az embert védi az embertől, és ezért a lehető legerősebb és legstabilabb állammal kell lennie.

Mai divatos szóval azt mondhatnánk, Lyotard könyvével a nyugati kultúra megpróbálta bevackolni magát, kellemes helyet biztosított magának, és abban reménykedett, hogy teljes biztonságban élheti életét mindennemű metafelelősség (a metaelbeszélés hiánya ezt is jelenti) nélkül.

Vissza kell térnünk a nagy elbeszéléshez, a demokrácia nagy elbeszéléséhez, amelyet egyébként soha nem is hagytunk el, és amely Lyotard és a posztmodern beszéd feltételét és keretrendszerét is képezi. Azaz a racionalitás diskurzusaihoz, az észszerűség és a törvényesség komolyan vételéhez. Az új metaelbeszéléseknek a demokrácia azon jogi, politikai és kulturális keretei közt kell maradniuk, amelyeket a nyugati demokráciák alapítói, elsősorban az Amerikai Egyesült Államok alkotmányának írói rögzítettek, és amely a világtörténelem leginkább működőképes politikai-közjogi struktúrája, amely politikai és jogi értelemben a lehető legtöbb embert, valójában mindenkit előnyben részesít. Az állam mint politikai együttélési forma csak politikai és jogi értelemben részesítheti polgárait előnyben, az élet minden más területét, beleértve a gazdaságot, szabadon kell hagynia, és pusztán törvényes, igazságosságot biztosító jogi kereteket kell biztosítania.

Ez a visszatérés a demokráciát és a nyugati életet erő hatalmas, átfogó támadások miatt szükséges. Ez az elbeszélés tehát a demokrácia maga, minden politikai elgondolást és megmozdulást a demokráciának kell alárendelni, vagy mindent bele kell foglalnunk. Továbbá a nagy elbeszélések védekező jellegűek lesznek. Védik az embereket egymástól, mindattól, amit egymásnak közvetlenül vagy közvetve okoznak, és védik a demokráciát. A támadások átfogóak és mindenkire kiterjedők. A támadások egy részével a tudomány, más részével a politika eszközeivel kell szembeszállnunk.

A poszt-posztmodern tudás, nevezzük inkább ismét egyszerűen tudásnak, megerősíti képességünket, hogy összefogjunk a támadásokkal szemben és felismerjük, hogy mi az, ami elengedhetetlen a védekezéshez. A kölcsönös tiszteletre épülő összefogás, az egymás elismerése azon belátáson alapul, hogy mindannyiunknak a legtöbb dologban igaza van, és mindannyian a legtöbb dologban egyetértünk (Davidson), ennek megfelelően közösen vagyunk képesek cselekedni. A szolidáris gondolkodást kell újra

megerősíteni, ami egy új metaelbeszélés, mellyel szembeni hitetlenséget nem kellene támogatnunk.

Az, hogy a klímaváltozás, a migrációs okok, a háborúk, a járványok ellen leginkább az ész, tehát a tudomány és a technológia segítségével védekezhetünk, kétségbe sem vonható. Kell hozzá természetesen a közös akarat és szándék, ahol a „közös” nem fosztóképző, hanem minden egyes személyt felelősségre szólító normatív felszólítás. Minden individuumnak fel kell ismernie, hogy egyediségét a közösségnek köszönheti, így önállósága, szabadsága, jóléte csak akkor tartható fenn, ha a közös nagy felelősségeket a magáénak érzi, és életében, magánjellegű és hivatali döntéseiben is követi azokat.

Az egyén motivációjához, a válság megértéséhez és felszámolásához van még egy segítőtje az embernek, valami, ami csak hozzá, mint eszes lényhez tartozik: a művészet.

A művészet

Művészet mindenhol van, ahol ember van, és addig van, amíg ember van. Nemcsak az emberi társadalom közege a művészetnek, de a művészet is közege az emberi életnek. És a túlélésnek: segít önmagunkhoz és társainkhoz eljutni, miközben önmagunkat és társainkat is alakítja, akikhez eljutunk. Az alakításban, az újjátévésben jutunk el önmagunkhoz és társainkhoz. A művészet nem csak műalkotást hoz létre, de az alkotó és a befogadó legmélyebb valóját érinti.

Klímaváltozás, helyi háborúk, migráció, Covid, orosz háború – témák, események, amelyeket ha két-három évtizeddel ezelőtt valaki megjósolt volna, legjobb esetben elmeháborodottnak tartják. Nem kell a kultúra- és vallástörténet apokaliptikus írásaiig visszamennünk, bár megtehetjük, elegendő megnéznünk saját korszakunk festményeit, meghallgatnunk zenéjét, elolvasnunk regényeit és verseit: évtizedekkel korábban már javában megtaláljuk mindannak a jelenlétét és működését, ami most lett manifeszt és nyilvánvaló. Mondják, ha Angela Merkel kancellársága, Francois Hollande és Emmanuel Macron elnöksége idején nem szendergett volna a német és a francia titkosszolgálat, tudhatták volna, hogy mi forrong Oroszországban, és fel lehetett volna készülni. Ha irodalom- és műértők pusztán meghallgatást nyertek volna a szélesebb nyilvánosságban, akkor elmondhatták volna, hogy figyeljete, emberek, itt valami készül! Vagy akár, ha az emberek több jó irodalmat olvasnának, többet járnának galériákba és esetleg a gondolkodásban, azaz a filozófiában is művelnék magukat.

A művészetek kognitív-reflektív eredete révén olyan összefüggések dobódnak fel színre, a tenger számunkra váratlan, de valójában a mélyből feltörő és partra vetődő hordalékai, amelyek régóta ott voltak és váratlanul megmutatkoznak. Ahogy Munch 1893-as *A sikoly* című festménye már előre megjósolja a 20. századot, a kommunizmust és a náciizmust, ahogy Bartók Béla művei kifejezik a 20. századot, úgy fejezik ki a műalkotások már évtizedekkel vagy évszázadokkal korábban azt, ami bekövetkezhet, ami be fog következni.

A *Spiegel* folyóirat 2014. tavaszi számában⁹ olvasható az írás, mely szerint lengyel írók és költők figyelmeztetnek az orosz veszélyre.¹⁰ 2014-ben kiadott nyilatkozatuk így fejeződik be: „Egy dolgot [...] tudunk: aki folytatja a szokásos üzletmenetet, sok ezer ukrán és orosz halálát, több százezer menekült exodusát és a putyini imperia- lizmus újabb támadásait kockáztatja fiatal államok ellen. Tegnap Gdansk, ma Donyeck: nem engedhetjük meg, hogy Európa nyílt és vérző sebbel éljen a következő években.” Ez a nyilatkozat arra mutat rá, hogy a művészeknek éppen sajátos megérzőképességüknek köszönhetően közvetlen politikai jelentőségük is lehetne, ha hallgatnának rájuk. Andrzej Stasiuk lengyel költő, az egyik aláíró, megjegyzi: „A németek russzofób- nak tartottak bennünket. Holott mindvégig realisták voltunk.”¹¹ És folytatja: „A Nyu- gatnak sejtése sincs a Keletről. Itt, a világnak ezen a részén, magától értetődik, hogy az oroszok valamikor jönni fognak. Hiszen mindig is jöttek. Nem tudnak nyugton ülni.” A művészek érzik és kifogásolják nemcsak háttérbe szorításukat a politikai diskusz- sziókban, de Keleten még azt is, hogy Nyugatról „lefelé” néznek rájuk, és Keletről való véleményüket maguk alakítják ki az ott élők érzéseinek és gondolatainak figyelembe vétele nélkül.

Hogy a Covid nem volt előrelátható? Egyedi ténylegességében nem. De azt régóta tudhatjuk, hogy vírusok vannak, és újra meg újra támadást indítanak az emberiség ellen. Rádásul ebben jócskán benne van az ember is, nemcsak mint elszenvető, ha- nem mint létrehozó is. Miért van komputervírus, miért támadja meg a programokat? Senki nem gondolja, hogy azok a természet szüleményei. Az embertől jön, ember al- kotta. Az ember maga mint önmaga vírusa, önmaga elpusztítója. A komputervírusok formájában ugyanúgy, mint a háborúban. Alighogy elkezdődött a hálózati kommuni- káció fejlesztése, amiből később az internet lett, még nyilvánossá válása előtt, amikor még az amerikai titkosszolgálatok és hadsereg által felügyelt ARPANET és MILNET névre hallgatott, már 1988-ban elterjedt az első vírus. A komputervírus elleni véde- kezés az informatikusok feladata. A Covid ellen a virológusok, biokémikusok hozzák létre a védőszert. A tudomány új nagy feladatai ezek, és köztudott annak lehetséges- sége, hogy a baktériumok új nagy támadása előtt állunk, mert az eddigi oltási mód- szerekre egyre rezisztensebbek, és új stratégiákon dolgoznak, ami nem mondható el a baktérium mai kutatóiról.

De van-e a művészetnek vírusa? Nem az a kérdés, hogy ábrázol-e vírust a művé- szet, ilyennel tele van az internet, hanem ahogy a biológiai szervezetnek és a kom- putereknek vírusa van: vajon lehet-e a művészetnek vírusa?

Anélkül, hogy itt ezt részletesen megvizsgáljunk, állítható, hogy *a művészet az egyet- len terület, ahova a vírus nem fér be, ahova nem tud behatolni*. Ha hihetünk Immanuel Kantnak, az ember olyan kognitív szférájából ered a művészet, ahova nincs hozzá- férése a vírusnak. A biológiai vírus az okság, a komputervírus a racionalitás világában

⁹ SKROBALA, Jurek – BUSCH, Julian: *Im Asteroidengürtel = Der Spiegel*, 2022, 12. sz., 112–115.

¹⁰ A nyilatkozatból kivonatok: *Tegnap Gdansk, ma Donyeck*. https://web.archive.org/web/20140905031535/https://mandiner.hu/cikk/20140903_lengyel_ertelmi-segiek_tegnap_gdansk_ma_donyeck (utolsó letöltés: 2024. 07. 22.)

¹¹ SKROBALA: *i. m.* (2022).

terjed. Elég meglepő, hogy ez utóbbiba is bejutott, érthetlensége ugyanazon a szinten van, ahol a „rossz” is érthetetlen marad, habár mindig újra meg újra valóságossá válik.

A biológiai struktúrák okságiak, a komputerek működésmódjai racionálisak, logikaiak, összekapcsolva oksági, elektronikus folyamatokkal. Az okság, a racionalitás feltárható, szembe lehet vele fordulni, de a vírus mint az oksági és racionális világ része, terméke, saját természete szerint képes behatolni a biológiai szervezetekbe és a komputerekbe.

A művészet eredetét és működésmódját sem okságinak, sem racionálisnak nem nevezhetjük, hanem inkább reflexívnek. Ide behatolni, bejutni nem képes a vírus. Ez a terület az embernek a tudat reflexivitása által a tudatosság „előtt” (idő) vagy „mögött” (hely) kialakított fennhatósága. Csak azért van tudása és akarata, mert olyan kognitív struktúrákkal rendelkezik, amelyek a művészetet is szükségszerűvé teszik. A művészetet meg lehet támadni frontálisan vagy alattomosan, politikával vagy képzetlenséggel. De nem lehet behatolni oda, ahol a művészet születik. A művészet az ember reménysege, a tudatos tudat működéséből eredő, annak racionalitás és okság által megközelíthetetlen tartománya. Mivel a művészet onnan jön, ahonnan a tudatos tudat is, így többet hoz felszínre, mint amit tudással tudhatunk.

Mivel a tudati reflexivitás az öntudattal rendelkező ember sajátja, komputerművészet nem lehetséges abban az értelemben, ahogy az ember létrehozza a művészetet.

Tudomásom szerint a művészetet sem filozófusok, sem neurológusok nem fejtették meg, nincs is átfogó, mindenki által elfogadott meghatározása. De itt van, működik, szükségszerű. Minden jel szerint a vírus sem tudta megfejteti a kódját.

Béke és háború

Háború van. Más a nem emberi lények, mint a vírusok ellen viselt háború, más az ember által okozott körülmények (klímaváltozás) elleni hadviselés és más az ember-ember közötti háború. Összefüggenek, egymást befolyásolják, gerjesztik, talán az egyik nélkül a másik sem lenne. A tudomány, a tudomány és a tudomány (3x) tudja a békét elhozni, még ha ideiglenesen is, a vírusok elleni harcban és a klímaváltozás ellen is a tudománytól várhatjuk a legtöbbet, miután az elmúlt évtizedben nyilvánvalóvá vált, hogy az emberiség nem változtat az életmódján, és addig égeti a fosszilis anyagokat, ameddig csak rendelkezésre állnak. Egy évszázad alatt az atmoszférába lövelli mindazt a szenet, amit bolygónk évmilliók alatt pakolt be saját belsejébe. Megoldás tehát itt is csak a tudomány és a technológia által lehetséges.

Az ember-ember közötti háborúnak azonban van egy alapvető összefüggése, amelyet ritkán emlegetnek, és amely eltér a nem emberi lényekkel vagy körülményekkel folytatott háborútól. Ember és ember közti béke megalapozásához nem elégséges a tudomány. Etika és politikai értelemben vett igazságosság szükséges hozzá. Az igazságosság a gondolkodástörténet nagy talánya, de közösségi vonatkozásban legközelebb ehhez a demokratikus alkotmányok kerültek.

Az igazságosság fogalma és megvalósíthatósága az egész földre kiterjedően a legnagyobb rejtélyek egyike, azzal a „titokzatossággal” mérhető össze, hogy miért nem jut be a vírus a művészetbe.

Ha nem akarunk háborút, az igazságosság kutatását és a demokráciát kell megerősítenünk. Ennek mikéntje és módja további megfontolásokat igényel, hozzá eszköztárat, tudást az elmúlt kétezer-ötszáz év gondolkodástörténete bőségesen nyújt.

Igazságosság, művészet. Titkukat nem fogjuk végérvényesen megfejteni. De ha komolyan foglalkozunk velük, rájuk hagyatkozunk és a legjobbat akarjuk velük, akkor már igazságosságban és vírusmentességben vagyunk. Az igazságosság az, ha minden képességünkkel igazságosságra törekszünk. A vírus jellege biológiai, komputeres vagy háború esetén emberies (pontosabban emberiségellenes). Nem vagyunk sem posztmodern, sem poszthistorikus korban, de a modernitás és a történelem kiteljesedése, ahogy az Immanuel Kant szeme előtt már a 18. században ott lebegett, csak az igazságosság és a művészetek minél átfogóbb érvényesülése lehet.

Irodalomjegyzék

- BALAVÁNY György: „Már nem tudjuk visszafordítani ezeket a folyamatokat, a civilizációnk néhány évtizeden belül összeomlik.”
<https://24.hu/belfold/2022/06/10/nyersanyagok-globalis-krizis-klimavaltozas-gelencser-andras-interju/> (utolsó letöltés: 2024. 07. 22.)
- FUKUYAMA, Francis: *The End of History? = The National Interest*, Summer, 1989.
- LYOTARD, Jean-François: *La condition postmoderne*. Paris, Minuit, 1979.
- SKROBALA, Jurek – BUSCH, Julian: *Im Asteroidengürtel = Der Spiegel*, 2022, 12. sz., 112-115.
Tegnap Gdansk, ma Donyeck.
https://web.archive.org/web/20140905031535/https://mandiner.hu/cikk/20140903_lengyel_ertelmisegiek_tegnap_gdansk_ma_donyeck (utolsó letöltés: 2024. 07. 22.)